

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”
CLUJ-NAPOCA**

**MENTALITĂȚI COLECTIVE ÎN FOSTELE COMUNE
GRĂNICEREȘTI NĂSĂUDENE ÎN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XIX-LEA**

**REZUMATUL
tezei de doctorat**

**Coordonator:
C. S. I. Dumitru SUCIU**

**Doctorand:
Peteanu Claudia Septimia**

Cluj-Napoca 2011

Cuprins

Cuprins	1
Introducere	3
<u>Capitolul I:</u>	
<i>Surse. Metodologie. Istoriografie</i>	8
I.1. Considerații generale privind categoriile de surse referitoare la mentalitățile colective din satele năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	8
I.2. Reperete metodologice ale cercetării.....	10
I.3. Perspective istoriografice.....	12
<u>Capitolul II:</u>	
<i>Ținutul năsăudean în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	18
II.1. Conceptul de „ținut năsăudean”.....	18
II.2. „Mentalitatea” sau „fala” grănicerească.....	19
II.3. Evoluția generală a satului năsăudean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	27
II.4. Biserica, „antistia” comunală și școala în mentalul colectiv al foștilor grăniceri năsăudeni.....	32
II.5. Primele încercări monografice – tentative de legitimare a „falei” năsăudene.....	48
<u>Capitolul III:</u>	
<i>Copiii și copilăria în satele năsăudene de la desființarea Regimentului până la începutul secolului XX</i>	54
III.1. Nașterea „trupească”.....	55
III.2. Nașterea „sufletească”.....	62
III.3. „Prunci zămisiți, prunci nedoriți” sau despre cazurile de avort din satele năsăudene în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	65
III.4. Atitudinile celorlalți față de copii.....	84

III.5. „Viața ca un joc” – aspecte din viața școlarilor din Năsăud în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	103
---	-----

Capitolul IV:

<i>Familia năsăudeană - între modelul ideal și comportamentele deviate</i>	114
IV.1. Întâlnirea și alegerea „partenerului ideal” de către țăranii năsăudeni.....	117
<i>Jocul</i>	119
<i>Berea și lăsatul Secului</i>	123
<i>Șezătoarea</i>	124
<i>Clăcile</i>	126
<i>„Mersul pe uliță”</i>	126
<i>Și când nimeni nu le lua</i>	130
IV.2. Întâlnirea și alegerea „partenerului ideal” de către intelectualii năsăudeni.....	134
IV.3. „Încredințarea” sau „fidanțarea”.....	140
IV.4. Contractul de căsătorie și bună învoire.....	143
IV.5. Stabilirea zestrei.....	150
<i>Înainte de 1851</i>	151
<i>După 1851</i>	152
IV.6. Vârsta la căsătorie.....	162
IV.7. Vestirile sau „strigările”.....	164
IV.8. Timpul propice organizării nunțiilor.....	166
IV.9. Țidula de cununie.....	167
IV.10. Desfășurarea nunții.....	174
<i>„Seara pomului”</i>	175
<i>„Seara miresei”</i>	176
<i>„Seara mirelui”</i>	177
IV.11. Relațiile în cadrul cuplului.....	182
<i>Despărțirea cuplului</i>	188
<i>Adulterul sau „stricarea de casă”</i>	198
IV.12. Căsătoria „în afara legii”sau concubinajul.....	210

Capitolul V:

<i>Moartea în satul năsăudean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	215
V.1. Atitudini în fața morții.....	216
V.2. Reconstituiri ale ritualului de înmormântare.....	220
V.3. Grija pentru cei morți.....	228
V.4. Despre „cei care seucid pe sine”.....	230
Concluzii	236
Anexe	240
Bibliografie	249

Cuvinte cheie: mentalități colective, mentalitatea grănicerească, „fala” năsăudeană, copilărie, familie, moarte, fostele comunități grănicerești, ținutul năsăudean, a doua jumătate a secolului XIX.

Lucrarea „*Mentalități colective în fostele comune grănicerești năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*” abordează dintr-o perspectivă interdisciplinară problematica mentalităților colective în cadrul comunităților năsăudene foste grănicerești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un secol marcat de numeroase bulversări pentru această categorie socială deosebită din peisajul Transilvaniei: mișcările revoluționare din anii 1848-1849, desființarea regimentelor de graniță în 1851 și apoi reconfigurarea administrativ-teritorială a spațiului năsăudean din anul 1876. Granița militară năsăudeană inaugurată în a doua parte a secolului al XVIII-lea și încheiată la jumătatea secolului următor, a contribuit la nașterea și evoluția unui ansamblu de precepte, atitudini și particularități comportamentale, definite și consacrate în scrisul istoriografic al ultimilor ani drept „mentalitate grănicerească”. Apartenența la regimul militar, campaniile purtate pe câmpurile de luptă ale Europei, sistemul școlar și educația implementată de acesta, organizarea bisericească și influența sa în toate domeniile vieții, toate la un loc, definesc și explică trăsăturile mentalului grăniceresc.

Personajul principal al acestei cercetări este țăranul fost grăniceresc surprins în cele trei momente esențiale ale vieții: copilăria, maturitatea și moartea. Este vorba despre acel țăran care mai bine de 100 de ani și-a desfășurat viața cotidiană guvernat de numeroase reguli și constrângeri de natură economică, militară și îndeosebi familială. După 1851 toate aceste bariere

mentale s-au sfârșit și noi realități au venit și au luat locul celor statuate de regimul grăniceresc. Se prăbușea o lume care dincolo de rigurozitatea și rigiditatea specifice regimului militar a oferit acestor oameni siguranță și sentimentul specificității pe fundalul unei Transilvanii dominate încă de cele trei națiuni privilegiate. Intrarea sub tutela autorității civile a prefigurat o altă lume în care regulile nu mai erau impuse de sus, de la Viena, ci de aici, de la nivelul Transilvaniei, iar lupta pentru păstrarea identității grănicerești va deveni caracteristica de bază în deceniile supuse atenției noastre. Sesia grănicerească se destramă, locul autorităților militare este luat de către cele civile, instituția militară e înlocuită de instituția politică, câmpurile de luptă ale Europei sunt înlocuite cu parcelele de pământ din hotarul satului. Modul de viață se schimbă radical. Nemaivăd un venit constant, singura sursă de trai rămâne munca pământului și de aici rezultă privarea copiilor de educație (deoarece era nevoie de ei la câmp) și „goana” după o zestre cât mai bună la căsătorie. Și astfel se succed generații după generații care pe de-o parte încearcă să păstreze moștenirea înaintașilor lor și pe de alta să se adapteze la realitățile transilvănene ale acelor vremuri.

Analizarea mentalităților colective ale locuitorilor nășăudeni din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe parcursul celor trei momente esențiale ale vieții reprezintă un demers complex și novator care se înscrie pe traiectul celor mai recente paradigme de cercetare a trecutului istoric. Apelând la metode și instrumente de lucru diversificate, noutatea propusă de această cercetare constă în modalitatea de abordare a istoriei locuitorilor acestui spațiu, actori a numeroase reprezentări istoriografice care s-au concentrat prioritar pe prezentarea colectivității și mai puțin a individului și a existenței sale cotidiene. Așadar, în încercarea de a contura și defini mentalul colectiv al nășăudenilor de acum mai bine de 150 de ani, sursa principală a acestei cercetări a fost documentul de arhivă inedit. Acestuia i se alătură bogatul material istoriografic care vizează domeniul mentalităților colective, iar parametrii metodologici vizează abordarea acestui subiect dintr-o perspectivă pluridisciplinară sub aspectul istoriei mentalităților, istoriei sociale, istoriei culturale, antropologiei, etnografiei și psihologiei sociale. Am utilizat, cu deosebire, instrumentele de lucru oferite de istoria mentalităților colective, folosindu-ne de fundamentul teoretic al Școlii Franceze, deoarece aceasta a inaugurat o perspectivă novatoare asupra trecutului.

Din dorința de a restitui cât mai fidel universul complex al mentalului colectiv năsăudean din acele timpuri, pe lângă partea introductivă, conclusivă, anexele și primul capitolul rezervat surselor, metodologiei și istoriografiei subiectului, lucrarea se dezvoltă în patru părți.

Pornind de la izvoare de epocă inedite și editate, cel de-al doilea capitol este rezervat prezentării ținutului năsăudean în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. După ce am definit conceptul de „ținut năsăudean” și am trasat aria geografică a acestuia, în continuare am urmărit ce a adus nou anul 1851 și momentul desființării instituției de graniță, ce s-a schimbat radical în viața cotidiană a populației năsăudene, ce s-a păstrat și cel mai important, ce anume caracterizează mentalitatea grănicerească, accentuând elementele de specificitate ale „falei năsăudene”. Totodată, pentru a surprinde mentalitatea omului de rând, am considerat necesar să trasăm aliniamentele generale ale evoluției demografice, social-politice și economice și cultural-spirituale a ținutului năsăudean (fără a intra prea mult în amănunte, deoarece subiectele respective fac obiectul a numeroase cercetări istorice), evidențiind nevoia de legitimare a statutului aparte prin realizarea primelor monografii năsăudene; totodată, prin apelul la documentele etnografice, am creionat și „partea întunecată” a mentalului oamenilor simpli subjugat pe tot parcursul intervalului studiat credințelor și practicilor superstițioase.

Următoarele trei capitole sunt dedicate, fiecare în parte, unei perioade specifice din viața locuitorului năsăudean: copilăria, maturitatea și moartea. În conținutul acestor părți am folosit „ingrediente” noi și ne-am ferit să reluăm și să repetăm ceea ce s-a spus deja.

În cuprinsul celui de-al treilea capitol abordăm problematica copiilor și a copilăriei din spațiul năsăudean fost grăniceresc din momentul desființării Regimentului II românesc de graniță și până la sfârșitul secolului XIX. Utilizând un material documentar bogat și variat (documente de arhivă inedite, literatură medicală din epocă, scrieri folclorice, literatură beletristică de la începutul secolului XX, literatură memorialistică, lucrări de etnologie și articole de educație din reviste), am început cu câteva considerații privind nașterea „trupească” și „sufletească”, și am continuat cu analizarea unei categorii de documente inedite în istoriografia transilvăneană, respectiv procesele de avort care ne-au oferit informații prețioase despre cei concepuți, dar niciodată născuți. În subcapitolul dedicat atitudinilor celorlalți față de copii, am urmărit, pe de-o parte, care a fost percepția despre copil în spațiul privat (familie) și cum anume a fost pedepsită în epocă neglijența față de cei mici; pe de altă parte am analizat atitudinea autorităților bisericești și civile față de copii și normele impuse de acestea pentru reglementarea copilăriei „ideale” în

spațiul năsăudean în a doua parte a secolului al XIX-lea. Folosind memoriile edite și inedite ale școlarilor care, la maturitate, și-au pus pe hârtie amintirile perioadei năsăudene (I. P. Reteganul, V. Gr. Borgovanu, Ilarie Bosga și Iuliu Moisil), dar și diverse acte bisericești și civile, ultimul subcapitol ilustrează modul în care elevii veniți la studiu în Năsăud „își trăiau” copilăria, în afara orelor de clasă, urmărind, în principal, condițiile de trai și de studiu ale acestora, dar și activitățile extrașcolare și jocurile practicate.

În capitolul patru discutăm despre familia năsăudeană și drept urmare, în demersul nostru am urmărit să restituim ocaziile pentru întâlnirea și socializarea tinerilor, dar și întregul proces urmat pentru validarea căsniciei și destrămarea ei, în dorința de a surprinde cât mai multe aspecte din acest ciclu al vieții, desfășurat între prescripțiile religioase, cele civile și mentalitățile colective. Pe parcursul cercetării am descoperit mici „indicii” despre cum se iubeau tinerii năsăudeni în a doua parte a secolului al XIX-lea, despre sentimentele și dorințele lor cele mai intime, despre cum vedeau idealul feminin/masculin. Astfel am aflat că viața tinerilor era dominată de prevederi și constrângeri impuse de familie, comunitate, foruri laice și ecleziastice; căsătoria era o afacere care trebuia să mulțumească în primul rând familia și să respecte normele impuse de stat și biserică, iar cerințele pe care trebuia să le îndeplinească partenerul/a nu erau condiționate de atracția fizică sau spirituală, ci de însușiri precum: purtarea morală bună, hărnicia, omenia și blândețea. După ce am văzut care au fost rațiunile și modul de constituire a cuplului năsăudean, în continuare am analizat atitudinile și comportamentele din viața de cuplu, îndeosebi manifestările imorale care au determinat pedepsirea prin justiție sau, în cazurile mai grave, separarea celor doi soți. Concluzia care reiese este că modul de formare al familiei în spațiul fost grăniceresc, pare a fi un apanaj al comunității ce implică importante aspecte economice și de rudenie care, în mod cert, în multe cazuri, primau în fața aspectului afectiv.

Ultimul capitol al lucrării abordează problematica morții în spațiul năsăudean în cea de-a doua jumătate a secolului XIX. Pornind de la demersul metodologic propus de istoricul francez Michel Vovelle în cazul unei anchete desfășurate asupra morții, în cuprinsul acestui capitol am investigat „moartea trăită” în mentalul colectiv al locuitorilor de pe Valea Someșului, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ilustrând atât problematizările teoretice, cât și riturile funerare care premerg, însoțesc și succed actul înmormântării. În același timp, folosind informațiile din testamente, din textele bocetelor și din cuprinsul unor procese civile (de sinucidere) pe lângă ilustrarea atitudinilor fundamentale în fața acestui moment, am exemplificat

cum se manifesta grija pentru cei morți și cum erau văzuți cei care alegeau soluția morții „interzise” (sinuciderea).

În concluzie, pe parcursul acestei investigații, am urmărit ca printr-o anchetă sistematică și interdisciplinară să surprind mentalitățile colective ale foștilor grăniceri năsăudeni, deoarece acești oameni simpli, în majoritate țărani au lăsat moștenire peste ani orgoliul și conștiința unui statut aparte atât de cunoscut și atât de actual în comportamentele mentale și lingvistice ale năsăudenilor de astăzi. Am încercat să pătrund în conștiința acestora, să le explic conduita și relațiile cu cei din jur, să văd lumea și tot ce-i înconjură prin ochii lor pentru a dezvălui acele cadre mentale și lingvistice conturate și apoi puternic cimentate în perioada existenței Regimentului II românesc de graniță.

Demersul nostru se integrează în seria analizelor menite a recupera și recrea trecutul urmașilor „cătanelor negre”, trecut în care preotul, învățătorul, judele și oamenii de rând au fost artizanii schimbărilor aduse de desființarea Regimentului II și totodată elementele în jurul cărora s-a realizat coeziunea comunităților, iar relațiile interumane și motivele vieții (nașterea, căsătoria, moartea) completează în mod fericit înțelesul acestei epoci. Societatea năsăudeană a cunoscut schimbări profunde în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea, deoarece după anul 1851 transformările s-au succedat cu o viteză uimitoare. Vechea ordine socială a fost răsturnată și s-au impus noi raporturi sociale mai ales în ceea ce privește relația dintre foștii grăniceri și statul austriac. În toate aceste transformări reperul a rămas perioada de funcționare a graniței care va fi constant evocată în perioada studiată ca ideal după care ar trebui să se desfășoare activitatea în toate domeniile: politic, economic, social și cultural. Cei mai afectați de toate aceste schimbări au fost țăranii năsăudeni, deoarece aceștia au fost obligați să renunțe la un mod de viață și să se adapteze cu repeziciune unor realități noi care subsumează tot ce au realizat ei în cei aproape 100 de ani de militarizare. În noua epocă nu mai conta originea socială și statutul aparte conferit de militarizare, și pe lângă lupta pentru supraviețuire, lupta pentru conservarea unicității devine o constată a mentalului țăranilor studiați care încearcă să țină pasul cu procesul de modernizare sesizabil la nivelul întregii Transilvanii.

Pentru că în paginile acestei cercetări ne-am propus să vorbim despre „individ” așa cum transpare el din sursele documentare consultate, am ezitat în a utiliza date statistice și în a răspunde la întrebări de genul: Câți? Unde? În ce procent? De multe ori am vorbit doar despre povestea „lui” sau povestea „ei”, cazuri singulare, imposibil de catalogat și care, recunoaștem cu

sinceritate, ne-au cucerit rând după rând, pagină după pagină. Trecând peste ermetismul impus de legislația bisericească și civilă, dar și de convențiile sociale ale vremii, ne-am strecurat în spatele „ușilor închise” ale copilăriei nășăudene, am fost la joc, la bal, la nuntă și de acolo și la tribunal, ca într-un final să sfârșim la marginea mormântului, petrecând pe ultimul drum personajele lucrării noastre. Și astfel, din toate aceste povești am încercat să conturăm un întreg care să păstreze încă urma căldurii omenești, alcătuit din date și fapte care au contribuit direct sau subtil, la modelarea mentalității nășăudenilor de astăzi, căci după cum afirma Jaques le Goff, „mentalitatea se schimbă cel mai lent”.

Având în vedere cele expuse mai sus considerăm că cercetarea noastră are caracter novator și își dovedește din plin utilitatea deoarece investigația acoperă un subiect prea puțin abordat în literatura de specialitate și - credem noi – foarte important pentru înțelegerea istoriei spațiului fost grăniceresc nășăudean, dar și a mentalităților nășăudenilor de astăzi. Deși extensia temporală a subiectului vizează cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, totuși, acolo unde informațiile au avut relevanță pentru cercetarea noastră, ne-am permis să depășim barierele temporale și să luăm în considerare și date din prima parte a secolului XIX, dar și din primii ani ai secolului XX.